

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Чернігівська політехніка»

Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій

Факультет соціальних технологій, оздоровлення та реабілітації

Кафедра соціальної роботи

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

**ДО КУРСОВОЇ РОБОТИ ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЇ ПРОГРАМИ «СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ»**

галузь знань 23 Соціальна робота
за спеціальністю 231 – Соціальна робота

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри
соціальної роботи
протокол №1 від 27.08.2021 р.

Чернігів, 2021

Соціально-правовий захист. Методичні вказівки до курсової роботи для здобувачів вищої освіти освітньо-професійної програми «соціально-правовий захист» галузь знань 23 Соціальна робота за спеціальністю 231 – Соціальна робота/ Укладачі: Коленіченко Т.І., Острянюк Т.С – Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2021. – 46 с.

Укладачі КОЛЕНІЧЕНКО ТЕТЯНА ІВАНІВНА, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи
ОСТРЯНКО ТЕТЯНА СЕРГІЇВНА, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи

Відповідальний за випуск: РЕВКО АЛЬОНА МИКОЛАЇВНА, заступник завідувача кафедри соціальної роботи, доктор економічних наук, професор

Рецензент: САВЕЛЬЧУК ІРИНА БОРИСІВНА, доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи НПУ імені М.П. Драгоманова

У методичних рекомендаціях представлено основні вимоги до написання курсової роботи, зокрема зосереджено увагу на основних етапах написання курсової роботи; структури курсової роботи; вимогах до технічного оформлення курсової роботи; вимоги до технічного оформлення курсової роботи; критеріях оцінки курсової роботи; типових помилках, що виникають при написанні курсової роботи. В методичних рекомендаціях подано зразки написання всіх структурних елементів курсової роботи.

З цією метою методичні рекомендації сприятимуть оптимізації роботи здобувачів вищої освіти при підготовці до написання курсової роботи.

Методичні рекомендації призначено для здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «соціально-правовий захист», викладачів, фахівців з соціальної роботи.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	6
2. ОСНОВНІ ЕТАПИ НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	7
3. СТРУКТУРА КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	8
4. ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ	16
5. КЕРІВНИЦТВО НАПИСАННЯМ КУРСОВОЮ РОБОТОЮ.....	23
6. ЗАХИСТ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	25
7. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	27
8. ТИПОВІ ПОМИЛКИ, ЯКІ ДОПУСКАЮТЬ ЗДОБУВАЧІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ НАПИСАННІ ТА ОФОРМЛЕННІ КУРСОВОЇ РОБОТИ.....	32
ДОДАТКИ.....	33

ВСТУП

Важливою складовою підготовки у закладах вищої освіти висококваліфікованих фахівців є науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти, яка включає в себе засвоєння методики організації науково-дослідної роботи та роботу над науковим дослідженням під керівництвом науково-педагогічних працівників. Одним з напрямків науково-дослідної роботи, що здійснюється в межах навчально-виховного процесу, є написання та підготовка курсових робіт, що виконуються здобувачами вищої освіти індивідуально в процесі їх навчання у закладі вищої освіти.

Курсова робота – це навчальне дослідження здобувача вищої освіти, метою якого є закріпити, поглибити та узагальнити знання, одержані їм під час вивчення конкретної дисципліни та навчитися самостійно застосовувати ці знання щодо комплексного рішення конкретних практичних задач в межах проведення досліджень.

Курсова робота – це форма самостійної роботи здобувача вищої освіти, яка потребує ретельного вивчення нормативно-правових актів, монографічної та іншої літератури. Підготовка та написання курсових робіт допомагає здобувачу вищої освіти значно розширити й поглибити спеціальні знання з окремих дисциплін, набуту досвіду самостійного вивчення та аналізу спеціальної літератури.

Тематику курсових робіт розробляє кафедра соціальної роботи. Тематику курсових робіт розробляють науково-педагогічні працівники відповідно до основного змісту навчальної дисципліни (групи дисциплін), розглядаються та затверджуються на засіданнях відповідних кафедр. Тематика курсових робіт повинна щорічно корегуватися з урахуванням набутого на кафедрах досвіду, побажань керівників курсових робіт. Тематика курсових робіт має бути актуальною і відповідати вимогам державного стандарту та перспективам розвитку нормативно-правової бази.

Курсова робота передбачає систематизацію, закріплення та розширення теоретичних знань, ознайомлення з методами, напрацьованими іншими дослідниками у відповідній галузі науки. Виконання і захист курсової роботи дозволяють визначити рівень теоретичної і практичної підготовки здобувача вищої освіти, його вміння самостійно працювати з науковою літературою, правильно аналізувати та узагальнювати навчальний матеріал.

Курсова робота є своєрідним підсумком процесу навчання на кожному курсі університету. Успішне виконання студентом курсової роботи значною мірою залежить від того, як чітко він уявляє вимоги щодо теоретичного змісту, структури, обсягу, форми викладу матеріалу та оформлення роботи. Перш ніж розпочати виконувати курсову роботу, необхідно ознайомитися з вимогами до її написання.

Досвід рецензування курсових робіт з дисциплін свідчить, що при їх написанні найчастіше здобувачі вищої освіти припускаються таких помилок:

– не повною мірою розкривають тему роботи, відходячи від неї (тема роботи передбачає розкриття одних питань, а фактично розкриваються й інші);

- безсистемно викладають матеріал, не вміють виокремити головне;
- викладають теоретичний матеріал без підкріплення конкретними прикладами із практичної діяльності соціальних працівників.

Методичні рекомендації розроблені з метою допомогти здобувачам вищої освіти в написанні та оформленні курсових робіт. Сподіваємося, що наведені рекомендації допоможуть студентам успішно виконати та захистити курсову роботу.

1. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Перед виконанням курсової роботи здобувач вищої освіти повинен ознайомитися з основними вимогами до її написання та оформлення. Будь-яка студентська наукова робота повинна мати ознаки самостійного дослідження. Важливо, щоб науковому дослідженню та написанню були притаманні: чіткість і логічна послідовність викладення матеріалу; переконливість аргументації; стислість і точність формулювань, які виключають можливість неоднозначного тлумачення; висвітлення експериментальних методик; конкретність викладення результатів дослідження; обґрунтованість рекомендацій та пропозицій.

Після обрання теми наукової роботи здобувач вищої освіти повинен визначити мету та основні завдання, які він прагне виконати для того, щоб ґрунтовно дослідити окреслену проблему. Написання курсової роботи починається з визначення та висвітлення основного питання кожного розділу. Матеріал роботи може бути вичерпним, а зміст правильно розкритим, якщо здобувач вищої освіти попередньо вивчив наукові праці українських та зарубіжних вчених з досліджуваної ним проблеми. При написанні роботи здобувач вищої освіти повинен обов'язково посилатися на авторів і джерела, з яких він бере цитати, матеріали або окремі результати. Необхідно дотримуватися правил цитування, оформлення зносок, списку використаної літератури.

У роботі повинні бути відображені:

- актуальність тематики та відповідність сучасному стану науки;
- обґрунтування вибраного напрямку дослідження та методів, якими ці дослідження здійснюються;

- аналіз та узагальнення наявних наукових результатів;
- цінність виконаної роботи.

Студентські роботи повинні містити елементи дослідження:

- вивчення достатньої кількості опублікованих джерел (книг, журнальних статей та інших розробок) вітчизняних і зарубіжних авторів;
- систематизація та аналіз різних думок і підходів, формування власної точки зору на проблему, яка вивчається;
- порівняння теоретичних поглядів вчених і практичної діяльності вітчизняних і зарубіжних шкіл соціальної роботи;
- оформлення висновків.

Вміння обґрунтовано представити матеріал свідчить про сформованість знань і переконань у здобувача вищої освіти, про їх системність та свідоме засвоєння. Курсова робота повинна бути написана унормованою літературною мовою, з використанням наукової термінології, без зловживання цитатами, запозиченими із статей, підручників та з електронних джерел. У роботі не повинно бути граматичних та стилістичних помилок.

2. ОСНОВНІ ЕТАПИ НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Від чітко запланованих основних етапів написання курсової роботи залежить хід виконання самої роботи та вчасне подання її на кафедру.

Курсову роботу доцільно виконувати в такій послідовності:

1. Обрання та формулювання теми.
2. Пошук літератури за темою, її аналіз, складання бібліографії.
3. З'ясувати об'єкт, предмет; визначити мету та завдання дослідження.
4. Підготовка першого варіанту теоретичної частини:
 - а) обґрунтування актуальності обраної теми;
 - б) постановка мети і конкретних завдань дослідження;
 - в) визначення об'єкта й предмета дослідження;
 - г) аналіз методів (методик) дослідження;
 - д) розробити зміст курсової роботи;
 - ж) пошук наукових джерел з теми курсової роботи;
 - з) розроблення плану дослідження;
 - к) проведення дослідження;
 - л) опис результатів дослідження;
 - м) підготовка тексту, технічне оформлення та подання роботи науковому керівникові;
 - н) формулювання висновків;
 - п) оформлення списку використаних джерел

Здобувачі вищої освіти самостійно обирають тему курсової роботи із запропонованого кафедрою переліку. Допускається внесення змін до теми, враховуючи пропозиції здобувачів вищої освіти, але у такому випадку здобувач вищої освіти має узгодити обрану тему з науковим керівником. Назва роботи повинна бути, по можливості, короткою (не більше 10-12 слів), відповідати спеціальності 231 «Соціальна робота», вказувати на мету дослідження і його завершеність. Під час першої консультації з науковим керівником уточнюється тема роботи, план дослідження, інструментарій, методи, основна література тощо.

Обравши тему, ознайомившись з літературою, здобувачу вищої освіти необхідно приступити до складання змісту своєї курсової роботи, який у процесі роботи може уточнюватися. Але ще до початку роботи над текстом, обов'язково необхідно узгодити зміст з науковим керівником. За необхідності керівник допомагає студентові удосконалити зміст роботи.

Зміст курсової роботи відображає її структуру, під якою мається порядок komponування і взаємозв'язок її окремих частин. Курсова робота повинна обов'язково мати складний зміст, складовими якого є вступ, 2-3 розділи, що включають кілька підрозділів (або параграфів), а також висновки, додатки, список посилань.

Зміст дозволяє ескізно представити досліджувану проблему, викладену у логічному порядку питань, за якими надалі буде систематизуватися увесь зібраний фактичний матеріал. У творчому дослідженні зміст завжди має динамічний характер і може уточнюватися

студентом у процесі дослідження конкретної теми. Дослідження не може проводитися без змісту. Лише сплановане дослідження дає змогу глибоко пізнавати закономірності досліджуваної проблеми.

Робота над курсовою роботою розпочинається з пошуку та опрацювання літератури, що стосується тематики дослідження. Необхідно переглянути всі види джерел, зміст яких пов'язаний з темою дослідження. До них належать матеріали, надруковані в різних вітчизняних і зарубіжних виданнях (монографії, наукові статті, періодичні видання, підручники, посібники та архівні матеріали). Основними завданнями огляду літератури є: ознайомлення з матеріалами за темою, вибір досліджень, що розкривають обрану тему у різних аспектах та найсуттєвіших результатів; виявлення напрямів дослідження та отримання вихідної проблеми для написання роботи.

Пошук літератури слід розпочати з відділу каталогів та залу періодики в бібліотеках.

Виклад основного матеріалу роботи здобувач вищої освіти повинен робити послідовно, логічно пов'язувати окремі його частини, повністю розкривати тему роботи. Для цього необхідно приділити увагу сучасним теоретичним і методичними розробками, розглянути і творчо осмислити відповідну наукову літературу та періодичні видання, визначити своє ставлення до дискусійних питань з обраної теми. На основі аналізу емпіричних або звітних даних, особистих вражень та узагальнень потрібно зробити необхідні висновки, висвітлити досягнуті успіхи, визначити наявні недоліки, а також висловити пропозиції щодо можливостей подальшого покращення діяльності об'єкта дослідження.

Організація та проведення емпіричних досліджень ґрунтуються на наукових та етичних принципах наукового дослідження. Продуманість організаційних аспектів (підготовка необхідних матеріалів: тестів, опитувальників, бланків для відповідей) суттєво полегшує сам процес дослідження й опрацювання результатів. Аналіз і статистичне опрацювання отриманих даних, інтерпретація результатів досліджень і формулювання висновків підводять підсумок виконаної роботи.

3. СТРУКТУРА РОБОТИ

Курсова робота – це навчально-наукове дослідження. Обсяг курсової роботи становить 30–40 сторінок друкованого тексту, без урахування додатків і списку посилань.

Рекомендується така **структура курсової роботи**:

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ;
- основна частина (I розділ, II розділ);
- висновки;

- список використаних джерел;
- додатки (за необхідності).

Титульний аркуш є першою сторінкою роботи, який містить:

- найменування закладу вищої освіти, інституту, факультету, кафедри, де виконана робота;
- назву роботи;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та його статус;
- науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника;
- місто та рік подання роботи до захисту.

З цього аркуша починається загальна нумерація сторінок роботи, але номер сторінки на ньому не вказується. Приклад оформлення титульної сторінки наведено у *додатку А*.

Зміст подають безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. Зразок змісту курсової роботи подано у *додатку Б*.

Основні складові змісту:

- вступ (зразок вступу наведено у *додатку В*);
- послідовно перелічені найменування всіх розділів, підрозділів і пунктів (якщо вони мають заголовки) змісту роботи;
- висновки (зразок висновків наведено у *додатку Д*, зразок написання висновків до усієї роботи наведено у *додатку Д1*);
- назви додатків;
- номери сторінок, які містять початок відповідного матеріалу;
- зразок технічного оформлення сторінки курсової роботи (зразок наведено у *додатку Е*)
- списку використаних джерел (зразок списку використаних джерел наведено у *додатку З*).

У *вступі* до наукової роботи розкривають сутність і стан наукової задачі та її значущість, підстави та вихідні дані для розробки теми, обґрунтування необхідності проведення дослідження.

Далі подають загальну характеристику роботи у рекомендованій нижче послідовності. У *вступі* коротко подають оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми, обґрунтування вибраної теми та необхідності проведення досліджень, зазначаючи: практично розв'язані питання; прогалини в інформації, що існують у даній галузі; провідних вчених і фахівців даної галузі; актуальність та новизну теми; взаємозв'язок з іншими роботами. Вказують на зв'язок обраної теми з напрямками наукових досліджень кафедри соціальної роботи, а також з державними планами та програмами у відповідності з галузевим стандартом підготовки фахівців за спеціальністю 231 „Соціальна робота”.

Грамотно оформлений теоретико-методологічний апарат (актуальність, об'єкт, предмет, мета, завдання і тощо) курсової роботи є обов'язковим її атрибутом.

Основними складовими вступу є:

- Актуальність теми
- Стан розробленості проблеми
- Мета дослідження
- Завдання дослідження
- Об'єкт дослідження
- Предмет дослідження
- Теоретико-методологічна основа
- Методи дослідження
- Структура роботи

Вступ не лише орієнтує читача в подальшому розкритті теми, а й містить усі необхідні її кваліфікаційні характеристики. Тому основні складові вступу до курсової роботи розглянемо докладніше.

Актуальність теми.

Актуальність теми – обов'язкова вимога до будь-якої курсової роботи, перший критерій, за яким здійснюється її експертиза науковим керівником.

Тому цілком природно, що вступ до курсової роботи має починатися з обґрунтування актуальності теми. В цій частині вступу через критичний аналіз та порівняння з відомими розв'язаннями проблеми (наукового завдання) обґрунтовують актуальність та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки України.

Актуальність (лат. Actualis – дієвість) теми – це важливість, суттєве значення, відповідність теми дослідження сучасним потребам певної галузі науки та перспективам її розвитку, практичними завданнями відповідної сфери діяльності.

Вона характеризує співвідношення між тим, що з даної проблеми вже відомо і що досліджується студентом вперше, і свідчить про те, для якої галузі науки мають цінність наукові результати дослідження.

Обґрунтування актуальності вибраної теми курсової роботи як наукової роботи свідчить й про те, як автор уміє вибрати важливу для теорії і практики тему, як розуміє й оцінює її щодо сучасної і соціальної значущості. Актуальність теми характеризує наукову зрілість і професійну підготовленість студента.

Висвітлення актуальності має бути небагатослівним. Достатньо в межах однієї сторінки викласти:

- Сутність проблеми дослідження;
- Соціальну значущість проблеми дослідження, вирішення якої має важливе соціально-культурне значення в умовах України;
- Суттєве значення для подальшого розвитку відповідної галузі науки, теорії і практики;
- Вирішення конкретних часткових питань, які сприяють якісним змінам у науці;

- Доцільність роботи, її відмінність в порівнянні з відомими розв'язаннями проблеми.

Мета дослідження впливає із проблеми, тобто ціль дослідження полягає у тому, щоб розв'язати якусь проблему. Мета дослідження може бути пов'язана із:

- обґрунтуванням системи заходів, спрямованих на вирішення проблеми;
- обґрунтуванням закономірностей загального або часткового характеру.
- виявленням комплексу умов успішного вирішення деяких завдань;
- обґрунтуванням підходів до вирішення проблеми;
- добором оптимального обсягу фактів, логіки розкриття змісту даного явища тощо.

Можлива постановка і більш часткових цілей дослідження. Наприклад, можна поставити за мету:

- виявити умови раціонального використання методів соціальної роботи;
- визначити ефективну систему заходів, спрямованих на забезпечення індивідуального підходу до клієнтів;
- установити найбільш загальний алгоритм вирішення зазначеного професійного завдання;
- обґрунтувати критерії добору змісту діяльності того чи іншого фахівця, досліджувати методіку прогнозування і т.д.

Небажано вживати такі формулювання мети курсової роботи, як:

- «обґрунтування і розробка наукових основ, принципів створення технологій...»;
- «розробка методів та засобів підвищення ефективності за рахунок вдосконалення».

Оскільки не відбувається конкретизація наукових передумов, на яких базується досягнення поставленого завдання.

Формулюючи мету, не слід вживати слова «дослідження...», «вивчення...», оскільки вони вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету.

Між метою і кінцевим результатом дослідженням має бути тісний зв'язок. Поставленої мети обов'язково треба досягти. І неодмінно перевірити, чи чітко визначене досягнення мети у висновках.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання певних *завдань дослідження* (у курсовій роботі їх має бути не більше 3).

Завдання дослідження можуть містити в собі наступне (у залежності від характеру наукової проблеми):

- вирішення зазначених теоретичних питань, що входять у загальну проблему (виявлення сутності досліджуваного поняття; подальше удосконалення його визначення; розробка критеріїв ефективності тощо);

- вивчення практики вирішення даної проблеми (виявлення її визначеного стану, недоліків і суперечностей тощо) у вітчизняних та зарубіжних країнах.

Завдання дослідження повинні бути відносно рівнозначні, не слід розташовувати поруч великі і часткові завдання, що є елементом попередніх.

Неодмінною вимогою до курсової роботи є логічна відповідність назви теми дослідження, об'єкта, предмета, цілей і завдань дослідження структурі роботи Сукупність висунутих завдань повинна відображати мету дослідження, що, у свою чергу, відповідає проблемі дослідження.

У висновках роботи необхідно відзначити, які з висунутих положень підтвердилися, від чого довелося відмовитися, що змінити, які положення дали негативний результат і чому.

Завдання дослідження не повинні бути глобальними, такими, що претендують стати темами окремих наукових робіт. Вони повинні «працювати» на мету курсової роботи. Не слід захоплюватися їх кількістю, це призводить до великого обсягу роботи й непоганого її вирішення. Треба ставити як прикладні, так і теоретичні завдання(уведення до наукового обігу нових понять, розкриття їх сутності і змісту, розробка критеріїв і показників оцінки ефективності, принципів, умов і факторів, експериментальна перевірка).

Завдання дослідження формулюються у формі переліку дій:

- «вивчити...»;
- «проаналізувати...»
- «встановити..., в'яснити..., обґрунтувати...» та ін..

Формулювати завдання потрібно якомога ретельніше, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст розділів і підрозділів курсової роботи. Це важливо і тому, що назви таких розділів курсової роботи мають відповідати конкретним завданням і результатам дослідження. Мети і завдань дослідження, а також головного результату треба обов'язково досягнути.

Про досягнення мети слід зазначити у висновках курсової роботи, про вирішення конкретних завдань курсової роботи засвідчити висновками до відповідних розділів дослідження.

Якщо мета і завдання курсової роботи сформульовані неточно, це свідчить про недостатнє осмислення студентом головного наукового результату, до якого він прагне.

Проблема дослідження характеризує проблемну ситуацію, яка відображає суперечність між типовим станом об'єкта дослідження в реальній суспільній практиці і вимогами суспільства до його більш ефективного функціонування.

Об'єкт дослідження– це реально існуюча дійсність. Під об'єктом пізнання прийнято розуміти частину об'єктивної реальності, що на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини.

Сукупність особливих законів і закономірностей функціонування і розвитку об'єкта дослідження складає предмет даної конкретної науки.

Предметом пізнання вважають зафіксовані і включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості і відносини об'єкта, досліджувані з визначеною метою в даних обставинах і умовах.

Таким чином, предмет дослідження є більш вузьким за своїм розумінням, ніж об'єкт. *Предмет дослідження* є частиною, стороною, аспектом, елементом об'єкта. Наприклад, об'єктом дослідження може бути система соціального захисту населення, а предметом дослідження – особливості, закономірності формування системи соціального захисту населення в конкретному регіоні у визначений період часу.

Визначаючи об'єкт дослідження, варто дати йому змістовну характеристику. Далі необхідно розкрити місце і значення предмета дослідження у курсовій роботі.

З метою вирішення поставлених завдань використовуються комплекс загальнонаукових педагогічних та психологічних методів теоретичного та емпіричного дослідження. Вибір *методів дослідження* при виконанні наукової роботи не є довільним, а визначається особливостями окреслених ними завдань, специфікою змісту проблем і можливостями дослідження. Їх коротко перераховують та змістовно визначають, що саме досліджувалося за допомогою того чи іншого методу.

Вступ завершується інформацією про структуру, обсяг курсової роботи.

Основна частина курсової роботи. Суть роботи викладають, поділяючи матеріал на розділи. Кожний розділ починається з нової сторінки. Зміст розділів основної частини повинен відповідати темі роботи та повністю її розкривати.

У розділах основної частини подається:

- огляд літератури за темою і вибір напрямків досліджень;
- виклад загальної методики і основних методів досліджень;
- відомості про проведені дослідження (теоретичні чи експериментальні);
- аналіз та узагальнення результатів досліджень.

Основна частина курсової роботи будується відповідно до визначених мети й завдань курсової роботи. Як правило, вона складається з 2–3-х розділів. Кожен розділ може містити два або більше підрозділів. Їхні назви не повинні повністю повторювати формулювання теми, предмету або мети дослідження.

Обсяг викладеного матеріалу має бути пропорційним. Не можна допускати, наприклад, щоб один із підрозділів складав 8–10 сторінок тексту, а інший – 2–3.

Пропонуємо орієнтовану структуру курсової роботи, оскільки зміст роботи може змінюватися відповідно до теми, мети і завдань курсової роботи, і за умови погодження з науковим керівником.

Перший розділ курсової роботи має бути *теоретичного характеру* та містити декілька пунктів. Заголовок цього розділу повинен змістовно відображати сутність проблеми, яка розглядається в курсовій роботі.

Дотримуючись принципів послідовного та цілісного викладу наукових матеріалів, слід стисло й лаконічно висвітлити ступінь розкриття проблеми в сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі, зазначивши ті питання чи аспекти проблеми, які слід вивчити. Бажано ілюструвати текст графічними матеріалами – схемами, графіками, діаграмами тощо. Передбачено використання сучасних літературних джерел вітчизняних та іноземних авторів, присвячених проблемам, що досліджуються у роботі: монографій, наукових статей, матеріалів конференцій, інтернет-публікацій тощо. Обов'язковим є порівняння точок зору представників різних наукових шкіл, використання статистичних даних з обов'язковим посиланням на джерела їх опублікування.

Дотримуючись принципів наукової етики, необхідно перевірити відповідність посилань і цитувань. Бажано закінчити цей розділ коротким резюме стосовно доцільності проведення досліджень у цій галузі.

Обсяг першого розділу не повинен перевищувати 30% загального обсягу курсової роботи.

Другий розділ курсової роботи має аналітико-дослідницький характер і складається з 2-3-х пунктів.

У даному розділі дослідження описують власне дослідження та їх результати. Подають детальний опис досліджуваної групи чи вибірки, методик дослідження та окремих методів, які застосовувалися у процесі роботи, а також описують етапи дослідження та їх послідовність.

Опис групи досліджуваних висвітлює головні їх характеристики (стать, вік, освіта, соціальний стан, стан здоров'я та інші, важливі для виокремлення саме такої групи параметри; досліджувана група має бути якомога одноріднішою).

Опис процесу дослідження повинен бути інформативним щодо особливостей побудови дослідження, застосовуваних методик та послідовності їх подання, умов, за яких проводилося дослідження. Опис потенційно містить інформацію про можливі чинники впливу на процес і результати дослідження. Загальновідомі методики не потребують детального опису, а методики, адаптацію яких здійснює автор курсової роботи, анкети, опитувальники для бесід чи інтерв'ю подають у додатках.

Результати досліджень наводять у зведених таблицях. Ці таблиці слід подати у додатках. Студент має бути готовий показати заповнені бланки опитування із результатами дослідження на вимогу наукового керівника чи комісії. Таблиці мають бути зрозумілими читачам, назви змінних в таблицях слід вказувати так, щоб читач міг розуміти, про що йдеться. Детальний опис інформації, яку подано в такій таблиці (позначення змінних та методик, за допомогою яких було отримано ці показники), дає можливість навіть через кілька років, у разі потреби, використати результати власних досліджень у своїй подальшій роботі.

Всі аналітичні обчислення, таблиці, графіки, діаграми цього розділу супроводжують тлумаченням та висновками, які дозволяють визначити сутність і стан явищ та процесів, що досліджуються, розкрити їх особливості

та тенденції розвитку, створити базу для виявлення невикористаних резервів удосконалення діяльності об'єкта дослідження. Емпіричні матеріали, зібрані автором курсової роботи, подають у звідній таблиці в додатках.

Обсяг другого розділу – 30-35% загального обсягу роботи.

При переході від одного підрозділу до іншого в межах розділу повинні застосовуватися логічні зв'язки. Вони сприяють послідовному розкриттю та викладу матеріалу в розділі (тому розглянемо ...; перейдемо до ...; тому важливо зосередити увагу на ...; отже, звернімося до ...; отже, необхідно зупинитися на ... тощо).

Кожний розділ основної частини слід завершувати стислими висновками, використовуючи для цього спеціальні мовні засоби (отже, таким чином, значить, слід сказати, підсумовуючи, зазначимо тощо).

Висновки. Кожний розділ курсової роботи повинен містити висновки до розділу. Загальні висновки розташовують безпосередньо після викладення суті роботи, починаючи з нової сторінки. У висновках наводиться оцінка одержаних результатів дослідження (наукову, практичну, соціальну цінність). Ця частина містить висновки автора стосовно суті проблеми, питань, що розглядалися у роботі, можливих галузей використання здобутих результатів роботи.

У висновках необхідно наголосити на якісних та кількісних показниках отриманих результатів, викласти рекомендації щодо їх наукового та практичного використання. Текст висновків можна поділяти на пункти.

Додатки. Додатки необхідно починати з нової сторінки. У додатках вміщуються матеріали, які:

- є необхідним для повноти роботи, але включення його до основної частини роботи може змінити логічне та впорядковане уявлення про роботу;
- не може бути послідовно розміщений в основній частині роботи через великий обсяг або способи відтворення;
- може бути вилучений для широкого кола читачів, але є необхідним для фахівців.

У додатки, за необхідності, можна включити допоміжний матеріал, потрібний для повноти сприйняття змісту дослідження, зокрема:

- проміжні математичні доведення, формули та розрахунки;
- таблиці додаткових цифрових даних;
- інструкції, методики, опис алгоритмів і програм розв'язання задач на комп'ютерах, розроблених під час роботи над дослідженням;
- ілюстрації допоміжного характеру;
- додатковий перелік джерел, на які не було посилань у роботі, але які можуть викликати інтерес.

Додатки розміщують у порядку появи посилань на них у тексті роботи. Кожний додаток починається з нової сторінки, повинен мати заголовок, що друкується угорі малими літерами з першої великої симетрично до тексту сторінки.

Список посилань. Наукове дослідження завершується списком посилань, який починається з нової сторінки. Курсова робота має містити 20-

30 джерел. Не рекомендується вживати у курсовій роботі інші назви цієї структурної частини (“Література”, “Бібліографія” тощо). Перелік посилань, на які є посилання в основній частині роботи, наводиться після висновків.

4. ВИМОГИ ДО ТЕХНІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Наукову роботу здобувачі вищої освіти виконують самостійно, дотримуючись рекомендованої структури та вимог до технічного оформлення.

Кожну структурну частину роботи починають з нової сторінки. Заголовки структурних частин роботи **“ЗМІСТ”, “ВСТУП”, “РОЗДІЛ”, “ВИСНОВКИ”, “ДОДАТКИ”, “СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ”** друкуються великими літерами симетрично до тексту.

Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Після назви заголовка крапка не ставиться. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою. Після заголовка (за винятком заголовка пункту) та текстом пропускають один рядок. Кожну структурну частину роботи слід починати з нової сторінки (зміст, вступ, розділи, висновки, додатки, список використаних джерел).

Сторінки, розділи, параграфи, пункти, рисунки, таблиці нумеруються арабськими цифрами без знака №. Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок. На титульному аркуші номер сторінки не ставиться. Нумерацію починають зі сторінки **“ЗМІСТ”**, на наступних сторінках номер проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки у кінці.

Зміст, перелік умовних позначень, перші сторінки вступу, висновків, списку використаних джерел і літератури, розділів не нумерують, але включають у загальну нумерацію. Номер розділу («1») ставиться після слова **“РОЗДІЛ”**, після номера крапка не ставиться, потім з нового рядка друкуються заголовки розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Після номера підрозділу (параграфа) ставиться крапка, наприклад: «2.3.» (третій підрозділ другого розділу). Потім у тому ж рядку записують заголовок підрозділу (параграфа).

Курсова робота набирається на комп’ютері через 1,5 інтервали (29-30 рядків на сторінці) і друкуються з одного боку аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм). Мінімальна висота шрифту 1,8 мм. Можна також використовувати для таблиць та ілюстрацій папір формату А3. Обсяг курсової роботи – 24 сторінки (40 000 знаків = 1 авт. аркуш). Рекомендований обсяг курсової роботи 40 - 45 сторінок. Обсяг може мати відхилення в межах не більше +/- 30%. В облікований обсяг роботи не включається список використаних джерел та додатки.

Друкуючи роботу, необхідно залишати поля: ліве – не менше 30 мм, праве – не менше 10 мм, верхнє і нижнє – не менше 20 мм. Оптимально

залишати поля: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє і нижнє - 2 см (додаток Ж). Шрифт друку повинен бути чітким, щільність тексту роботи повинна бути однаковою. Стандарт комп'ютерного шрифту: Times New Roman, розмір шрифту 14. Ілюстративні матеріали повинні відповідати формату А4, їх включають до загальної нумерації сторінок роботи, якщо вони розміщуються по тексту роботи, або розміщують, як звичайно, у додатках. Зразок технічного оформлення роботи подано у *додатку Ж*.

Окремі слова, формули, знаки, які вписуються у друкований текст, мають бути чорного кольору; щільність вписаного тексту має максимально наближатися до щільності основного тексту роботи.

Помилки, описки та графічні неточності можна виправити підчищенням або зафарбовуванням білою фарбою і нанесенням на тому самому місці або між рядками правильних знаків від руки. Виправлення повинні бути чорного кольору.

Прізвища, назви установ, організацій та інші власні назви у науковій роботі наводяться мовою оригіналу. Скорочення слів і словосполучень вживаються відповідно до стандартів з бібліотечної та видавничої справи.

Ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки) і таблиці необхідно подавати в роботі безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації і таблиці, які розміщені на окремих сторінках роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Таблицю, малюнок розміри яких більше формату А4, враховуються як одна сторінка і розміщується у відповідних місцях після згадування в тексті або у додатках.

На всі ілюстрації мають бути посилання у роботі. Якщо ілюстрації створені не автором роботи, необхідно при поданні їх у роботі дотримуватися вимог чинного законодавства про авторські права.

Фотознімки розміром менше за формат А4 мають бути наклеєні на аркуш білого паперу формату А4.

У роботах необхідно обов'язково подавати посилання на джерела та літературу, використану при написанні роботи. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа, дають необхідну інформацію щодо нього. Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок з джерела, на яке дано посилання в роботі.

Посилання в тексті записуються у квадратних дужках [7,23,45,87] або використовуються посторінкові виноски, у яких вказуються вихідні дані видання, на яке посилається автор. Посилаються на джерело та сторінку (крім газетних статей і випадків, коли посилаються на джерело загалом).

Наприклад:

1. Дослідник М.Фірсов [17] розширює розуміння суті соціальної роботи, включаючи в неї як допомогу, розвиток власних ресурсів, в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин різних суб'єктів.

2. Методи соціальної роботи– „ це сукупність технологій, дослідницьких і терапевтичних процедур, способів діяльності, за допомогою яких здійснюється соціальна робота [9, с. 78]”.

3. Окрім того, на думку П. Павленок та В. Курбатова [7, с.78;14, с.120], методи соціальної роботи включаються у більш загальні поняття – «соціальні технології».

Цифри в [...] відповідають порядковому номеру джерела у списку використаних джерел літератури.

Порядок оформлення ілюстративного матеріалу і таблиць

Під час захисту наукової роботи студент може використовувати ілюстративний матеріал (таблиці, схеми, графіки, діаграми).

Ілюстративний матеріал повинен мати назву, яка записується після номера ілюстрації, за потреби його доповнюють пояснювальними даними (текст під рисунком). У текстовій частині роботи таблиці та ілюстрації розміщують відразу після посилання на них або на наступній сторінці. Їх позначають словом „Рис.” і нумерують послідовно у межах розділу (це не стосується ілюстрацій, поданих у додатках). Номер рисунка складається з номера розділу та порядкового номера (у межах розділу).

Наприклад: Рис.1.3. (тобто третій рисунок першого розділу):

Рис. 1.3. _____
назва

Ілюстрації слід наводити безпосередньо після тексту, де вони згадані вперше, або на наступній сторінці. Ілюстрації, розміщені на окремих сторінках роботи, включають до загальної нумерації сторінок. Ілюстрацію, розміри якої більше формату А4, рекомендується розміщувати у додатках. За потреби, ілюстрації доповнюють або поясненнями, або коментарем.

Цифровий матеріал часто подається у таблицях, в яких інформація групується в рядки і графи, відокремлені одна від одної вертикальними та горизонтальними лініями. Як правило, таблиця складається з таких елементів: порядкового номера і тематичного заголовка, боковика, заголовків вертикальних граф, горизонтальних рядків і вертикальних граф.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують зверху і друкують симетрично до тексту. Таблиці нумерують послідовно (за винятком таблиць, поданих у додатках) у межах розділу.

Заголовки колонок записують з великої літери, підзаголовки – з малої, якщо вони є складовими одного речення із заголовком (якщо вони самостійні, тоді з великої). Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на наступну сторінку.

У текстовій частині роботи повинні бути посилання на всі таблиці, наприклад: „...у табл. 1.1” (першій таблиці першого розділу), „табл. 2.2” (другу таблицю другого розділу).

Таблиця (номер)

Назва таблиці

Головна			
---------	--	--	--

Заголовки граф

					Підзаголовки граф
					Рядки (горизонтальні)

Боковик (заголовки рядків) Графи (колонки)

Ілюстративний матеріал, який використовується під час захисту роботи для наочності проведеного дослідження, виконують самостійно на білому аркуші формату А4 або на прозорій плівці формату А4, коли є можливість застосувати проектор. Основною вимогою до ілюстрацій є величина шрифту (бажано, щоби інформацію можна було прочитати з останньої партії аудиторії, в якій відбуватиметься захист).

Загальні правила цитування та посилання на використані джерела.

При написанні курсової роботи слухач повинен посилатися на джерела, матеріали або окремі результати, що наводяться в магістерській роботі, на ідеях і висновках яких розроблюються проблеми, завдання, питання, а також вивченню яких присвячена робота. Такі посилання дають змогу відшукати документи, перевірити достовірність відомостей про цитування документа, забезпечують необхідну інформацію про нього, допомагають з'ясувати його зміст, мову тексту, обсяг. Посилатися слід на останні видання публікацій. На більш ранні видання можна посилатися лише в тих випадках, коли наявний у них матеріал, не включений до останнього видання. Посилання на джерела в тексті дослідження слід зазначати порядковим номером за переліком посилань, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, —... у працях [1-7]... Коли в тексті роботи необхідно зробити посилання на складову частину чи конкретні сторінки відповідного джерела, можна наводити посилання у квадратних дужках, при цьому номер посилання має відповідати його бібліографічному опису за переліком посилань.

Наприклад: Цитата в тексті: —... незважаючи на пріоритетне значення мовних каналів зв'язку між діловими партнерами, ні в якому разі не можна ігнорувати найбільші канали передавання інформації [6, с. 29]. *Відповідний опис у переліку посилань:* б. Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей: Навч. посіб. - К.: КМ Academia, 2003. -192 с. Рекомендується в основному тексті або у заключних абзацах розділів давати посилання на особисті наукові праці слухача. На всі таблиці необхідно посилатися в тексті, при цьому слово — таблиця в тексті пишуть скорочено, наприклад: —...у табл. 1.2. У повторних посиланнях на таблиці та ілюстрації треба вказувати скорочено слово — дивись, наприклад: —див. табл. 1.2. Для підтвердження власних аргументів посиланням на авторитетне джерело або для критичного аналізу того чи іншого друкованого твору слід наводити *цитати*. Науковий етикет потребує точного відтворення цитованого тексту, бо найменше скорочення наведеного витягу може спотворити зміст, закладений автором.

Загальні вимоги до цитування:

а) текст цитати береться в лапки та наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз — так званий;

б) пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками;

в) при непрямому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, коректним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

г) якщо необхідно виявити ставлення автора роботи до окремих слів або думок з цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання;

д) коли здобувач вищої освіти, наводячи цитату, виділяє в ній деякі слова, то робиться спеціальне застереження, тобто після тексту, який пояснює виділення, ставиться крапка, потім дефіс і вказуються ініціали автора магістерської роботи, а весь текст застереження вміщується у круглі дужки. Варіантами таких застережень є: (курсив наш. -Т.Я.), (підкреслено мною. -Т.Я.), (розбивка моя. – Т.Я.).

Основні вимоги до технічного оформлення додатків. Додатки слід оформлювати у вигляді окремої частини, розташовуючи їх у порядку появи посилань на них у тексті студентської наукової роботи.

Кожний додаток повинен починатися з нової сторінки, мати заголовки, надрукований посередині рядка з великої літери. Посередині рядка над заголовком з великої літери повинно бути надруковано слово "Додаток" і велика літера, що позначає додаток.

Якщо додаток (додатки) оформлюється як окрема частина наукової роботи, то він повинен мати титульну сторінку.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, З, І, І, Й, О, Ч, Ь. Наприклад: додаток А, додаток Б тощо. Один додаток позначається "дод. А". Додатки повинні мати спільну з роботою наскрізну нумерацію сторінок.

За необхідності текст додатків може поділятися на розділи, підрозділи, пункти і підпункти, які слід нумерувати в межах кожного додатку відповідно до вимог стандарту. У такому разі перед кожним номером ставиться позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад: А. 2 — другий розділ додатка А; В. 3.1 — підрозділ 3.1 додатка В; Д. 4.1.2 — пункт 4.1.2 додатка Д; З. 1.3.3.4 — підпункт 1.3.3.4 додатка З.

Ілюстрації, таблиці, формули та рівняння, що є в тексті додатка, слід нумерувати в межах кожного додатка. Наприклад: рисунок В.3 — третій рисунок додатка В; таблиця А.2 — друга таблиця додатка А; формула (А.1) — перша формула додатка А. Якщо в додатку одна ілюстрація, одна таблиця, одна формула, одне рівняння. їх нумерують так: рисунок А.1, таблиця А.1, формула В.1.

Джерела, які здобувач вищої освіти цитує лише в додатках, розглядають незалежно від процитованих в основній частині наукової роботи і перелічується наприкінці кожного додатка у списку використаної літератури.

Форма цитування, правила складання списку використаної літератури і виносков повинні бути аналогічними прийнятим в основній частині магістерської роботи. Перед номером цитати і відповідним номером у списку використаної літератури і у виносках ставлять позначення додатка.

Якщо в роботі як додаток використовується документ, що має самостійне значення і оформлюється згідно з вимогами до документа цього виду, його копію вміщують у магістерській роботі без змін в оригіналі. Перед копією документа вміщують аркуш, на якому посередині друкують слово "ДОДАТОК" і назву додатку (за наявності), праворуч у верхньому куті аркуша проставляють порядковий номер сторінки. Сторінки копії документа нумерують, продовжуючи наскрізну нумерацію сторінок магістерської роботи (нумерацію сторінок документа залишають).

Здобувач вищої освіти оформлює обкладинку (сторінки 3 і 1) згідно з вимогами стандарту з бібліотечної та видавничої справи.

Крім обов'язкових елементів, курсова робота може включати як додатки витяги з нормативних актів, копії документів, зразки анкет, за якими виконувалось узагальнення практики, дані соціологічних досліджень, таблиці, схеми тощо.

Порядок оформлення списку посилань

У текстовій частині курсової роботи є обов'язковим посилання на використані літературні джерела. Такі посилання повинні відповідати їх порядковим номерам у списку, який складають одним із запропонованих способів (Приклади оформлення списку посилань подано в *додатку 3*):

1) в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків (найпоширеніший спосіб);

2) у хронологічному порядку;

3) за порядком появи посилань у тексті.

Доцільним для курсових робіт є алфавітно-нумераційний порядок розташування літературних джерел. Їх записують в алфавітному порядку за прізвищами авторів (якщо в авторів однакові прізвища, тоді їхню послідовність визначають ініціали; якщо використано декілька праць одного автора, то їх записують в алфавітному порядку за першими буквами назв цих публікацій, праці одного автора з однаковими назвами розташовується за хронологією) або за назвами творів, що не записані на окремого автора.

Насамперед записують літературу, яка видана кирилицею, потім – латиницею та мовами з особливою графікою (за алфавітом назв мов – арабською, грузинською, китайською тощо). Як правило, публікації мовами з особливою графікою подають в українській транслітерації або в перекладі запису українською мовою, тоді мову видання вказують через „– Араб., – Яп.”.

Складові частини бібліографічного опису: інформація про автора, назва твору, вид видання, за потреби – дані про перевидання, доповнення або переклад, місце видання, дані про видавця, рік видання та обсяг публікації. Інформація про авторів. У бібліографічному описі (як іноземною, так і українською мовами) обов'язковою вимогою є запис ініціалів після прізвища автора, хоча у виданні навпаки, наприклад:

Послідовність прізвищ авторів, подана у виданні зберігається, їх записують через кому (,). Якщо робота має два або три автори, тоді можна подати лише прізвище та ініціали першого і далі додати “та ін.” Або “et al.” (у виданнях латинкою). Видання, що мають чотирьох і більше авторів або не мають індивідуальних авторів записують за назвами, після чого через косу лінію (/) записують дані про авторів, у цьому випадку ініціали розміщують перед прізвищами.

Праці, що мають понад чотири автори, вказуються перші три і додають слова “та ін.” або “et al.”. В описі не вказують дані про наукові ступені, вчені та почесні звання, посаду (проф., докт. істор. наук, акад., Prof., Dr. тощо).

Назву роботи подають так, як вказано на титульному аркуші. Часто після назви подають другу назву (відомості, які пояснюють основну назву роботи), її наводять в описі після основної назви через двокрапку (:). За потреби, після назви уточнюються відомості про видання, наприклад: „Підручник”, „Навч. посібник”, „Довідник”, „Енцикл. словник”, „Зб. статей”, „Зб. наук. праць”, „У 10 т.” тощо (слова в уточненні скорочують відповідно до норм РСТ УРСР 1743-82). Перед уточненням ставлять двокрапку (:).

Інформація про переклад записується після назви через косу лінію (/), наприклад: „Пер. з англ.”, „Пер. з нім.” або „Пер. з фр. В.Бойчука”. Якщо праця має понад три автори, то після даних про переклад через крапку з комою (;) перелічують авторів.

Дані про те, у якому місті, хто і коли видав книгу записують після інформації про автора, назву книги, перевидання чи переклад. Місце видання подають у називному відмінку. Після цього ставлять двокрапку (:). В українській мові прийнято скорочувати лише назву міста Київ (К.), інші: Львів, Харків, Чернівці тощо записують повністю. Для іноземних публікацій допускається скорочення назв міст: англійською – Нью-Йорк (N.Y.), російською – Москва (М.), Санкт-Петербург (Спб.). Якщо у книзі зазначено два місця видання, то в описі їх подають через крапку з комою (;). Коли одна з двох назв міст не скорочується, тоді обидві подають повністю. Наприклад: „М.; Спб.”, „Київ; Львів” (однак К.; Львів” буде помилкою!). Якщо місце видання невідоме, тоді вказується перше зі словами „Б.м.”, тобто „без місця”, для книг латинкою – „S.l.”. Назву видавництва записують коротко, без лапок і слова „видавництво” (К.: Либідь; Львів: Укр. технології).

У назвах іноземних видавництв можуть вказуватись прізвище, ім'я та ініціали видавця. В описі подають тільки прізвище, не записують імені, ініціалів (William Hodge & Company, Limited, John Wiley & Sons, Ltd).

Якщо книгу видали спільно два видавництва, то у бібліографічному описі вказують обидва, наприклад: Львів: Літопис; Київ: Основи, К.: Основи: Техніка.

Якщо у книзі вказано три або більше видавництв, тоді записують перше зі словами „та ін.” (для книг, виданих латинкою – „etc.”). Рік видання подають після назви видавництва через кому (,) арабськими цифрами, слово рік, число та місяць не записують. Після року ставлять крапку і тире (.-).

Обсяг видання, тобто дані про загальну кількість сторінок і аркушів записують цифрами зі словом сторінка, яке скорочують: с. – в укр. мові; р.–англ.; S. – нім.; s – фр. До загальної кількості сторінок не зараховують сторінки з випускними даними, рекламою, анотацією тощо. Наприклад: К.: Либідь, 2002. – 244 с., N.Y.: Wiley, 2000. – 350 p.

Якщо у книзі нумерація сторінок вказана арабськими або (і) римськими цифрами, то в описі подають: 252 с. або CCLII с.

5. КЕРІВНИЦТВО НАПИСАННЯМ КУРСОВОЮ РОБОТОЮ

Керівництво курсовою роботою здійснюється з метою надання здобувачу вищої освіти необхідної допомоги у процесі її написання, а також здійснення контролю за дотриманням вимог, які висувуються до наукової роботи у вищих навчальних закладах. Науковий керівник курсової роботи призначається завідувачем кафедри і затверджується наказом декана факультету. Він керує підготовкою наукової роботи, формує разом із здобувачем вищої освіти план і завдання, список необхідної літератури, надає допомогу в розробці календарного графіку виконання досліджень на весь час написання роботи.

До основних належать такі форми керівництва:

- попередні консультації;
- погодження плану наукової роботи;
- поточні консультації;
- погодження бази і методик проведення дослідження;
- перевірка наукової роботи;
- написання відгуку на роботу;
- консультація з питань захисту студентської наукової роботи.

Науковий керівник несе відповідальність за стан виконання та оформлення студентських наукових робіт.

Попередні консультації

Попередні консультації, зокрема, включають:

- загальну консультацію щодо основних вимог до курсової роботи на відповідній кафедрі університету (форма виконання, обсяг, терміни написання, особливості змісту окремих розділів тощо);

- поради щодо бібліографії (необхідний обсяг нормативного матеріалу, основні монографічні роботи, теми, останні публікації в періодиці, зарубіжні джерела, методика складання списку літератури тощо);
- рекомендації щодо використання курсової роботи матеріалів практики (насамперед неопублікованих) та інших матеріалів ілюстративного характеру.

У результаті попередніх консультацій здобувач вищої освіти має одержати чіткі та конкретні орієнтири щодо того, що таке курсова робота і що він має зробити на початковому етапі її написання.

Погодження плану наукової роботи і визначення індивідуального завдання

Як правило, ця форма керівництва курсовою роботою передбачає:

- рекомендації студенту щодо опрацювання джерел, необхідних для складання змісту курсової роботи;
- ознайомлення з запропонованим здобувачем вищої освіти змістом наукової роботи;
- оцінка змісту запропонованого змісту;
- у разі потреби — формулювання конкретних зауважень і пропозицій щодо плану та їх обговорення із студентом.

У результаті на цьому етапі повинен бути вироблений і узгоджений основний варіант (іноді на основі кількох варіантів) плану наукової роботи. Згідно з планом роботи керівник окреслює здобувачу вищої освіти індивідуальні завдання.

Поточні консультації

Поточні консультації можуть проводитися з окремих питань:

- узагальнення результатів експерименту та опрацювання матеріалів дослідження;
- уточнення позиції студента щодо висвітлення спірних питань;
- використання отриманих статистичних даних, досвіду практичної роботи центрів соціальної допомоги та соціальних служб для молоді тощо;
- формулювання пропозицій щодо вдосконалення соціальної роботи з конкретного напрямку дослідження, розробки, рекомендації практичного характеру та ін.

У результаті поточних консультацій здобувач вищої освіти має отримати від керівника конкретну допомогу у вирішенні питань, які з'являються у нього в процесі створення першого варіанту наукової роботи.

Перевірка наукової роботи

За домовленістю між керівником і здобувачем вищої освіти перевірка наукової роботи може відбуватися поетапно (перевірка окремих розділів параграфів), що проводиться у процесі її написання, або перевірка першого варіанту загалом.

Після перевірки керівник дає загальну оцінку напрацьованого матеріалу:

- якою мірою поданий матеріал відповідає вимогам до курсової (дипломної, магістерської) роботи;
- робить зауваження, які здобувач вищої освіти обов'язково має врахувати при доопрацюванні (студент може відстоювати свою позицію аргументуючи її).

Якщо здобувач вищої освіти відмовляється враховувати вмотивовані зауваження чи рекомендації керівника наукової роботи, останній попереджає здобувача вищої освіти про те, які наслідки на його думку, це матиме: негативний відгук, негативна рецензія, зниження оцінки за наукову роботу під час її захисту тощо.

Остаточне рішення про допуск роботи до захисту приймається після попереднього захисту на засіданні кафедри та участі здобувача вищої освіти у науковій конференції.

Написання відгуку на курсову роботу

Після подання здобувачем вищої освіти остаточного варіанту курсової роботи керівник пише офіційний відгук на роботу. Зміст відгуку залежить від конкретних висновків, які керівник зробив після перевірки остаточного варіанта курсової роботи.

Якщо поданий варіант, на думку керівника, повністю відповідає вимогам, які ставляться до курсової роботи, він у загальній формі відзначає це у відгуку і робить висновок щодо можливості допущення роботи до захисту.

Якщо поданий варіант, на думку керівника, в основному відповідає вимогам до курсової роботи, він зазначає це у відгуку. Водночас керівник може навести конкретні недоліки поданого варіанту роботи, а також вказати, які його зауваження не були враховані студентом. Наприкінці відгуку керівник робить висновок щодо можливості допущення поданого варіанта курсової роботи до захисту.

Якщо поданий варіант, на думку керівника, загалом не відповідає вимогам до курсової роботи, він зазначає це у відгуку. Водночас керівник зобов'язаний навести найістотніші недоліки поданого варіанта, а також вказати, які його зауваження не були враховані студентом. Наприкінці відгуку керівник робить висновок щодо неможливості допуску поданого варіанту курсової роботи до захисту.

6. ЗАХИСТ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсову роботу разом з демонстраційним матеріалом, відзивом наукового керівника подають на кафедру. Після ознайомлення із змістом і оформленням роботи кафедра організовує захист роботи.

До захисту курсових робіт допускаються студенти, які виконали всі вимоги навчального плану та освітньо-професійної програми за спеціальністю 231 „Соціальна робота”.

Для захисту курсової роботи подають:

- виконану курсову роботу здобувача вищої освіти;
- письмовий відгук наукового керівника;

Курсова робота до захисту не допускається, якщо:

- порушується Наказ ректора від 12.06.2017 р. № 83 щодо Положення про академічну доброчесність студентів та науково-педагогічних працівників Чернігівського національного технологічного університету».

«7.3 Перевірка на плагіат проводиться за допомогою спеціалізованих програмно-технічних засобів з визначенням унікальності роботи. Відсоток унікальності твору для відповідної галузі знань (спеціальності) та виду твору визначається внутрішніми нормативними документами Університету (наприклад, протоколом засідання кафедри). При цьому може використовуватись така орієнтовна¹ шкала унікальності твору:

Відсоток унікальності	Рекомендації
100-60%	висока унікальність, робота допускається до захисту або (та) опублікування
59-31 %	середня унікальність, робота потребує доопрацювання в частині коректності та повноти цитувань
30% і нижче	низька унікальність, робота потребує суттєвого доопрацювання та буде направлена на повторну перевірку на плагіат

- робота не відповідає вимогам означених методичних рекомендацій;

- робота написана на тему, яка не своєчасно була погоджена науковим керівником;

- робота виконана не самостійно;
- структура роботи не відповідає методичним вимогам;
- зміст роботи не розкриває її теми;
- робота недбало оформлена;
- відсутній відзив наукового керівника;

Захист курсової роботи складається з таких частин:

- виступ здобувача вищої освіти;
- відповіді на поставлені запитання;

У процесі виступу здобувача вищої освіти рекомендується використовувати заздалегідь підготовлені мультимедійні презентації.

Підготовка до захисту курсової роботи полягає у виготовленні засобів для унаочнення основних результатів досліджень і готуванні доповіді виступу.

Вимоги до презентації

Презентація виступу на захисті курсової роботи зазвичай не повинна перевищувати 10 слайдів. Тло слайдів презентації бажано обрати одне для всієї презентації. Можна скористатися шаблонами, які містить програма. Бажано, щоб кольори схем, діаграм, малюнків були яскравішими за тло, а

отже краще використовувати світле тло з невеликою кількістю декоративних елементів. Ефекти анімації мають допомагати сприйманню інформації, а не бути самоціллю і не відволікати увагу слухачів від змісту презентації. Бажано не використовувати складних прописних шрифтів, розмір шрифтів має бути не менше, ніж 20-22 pt. В одному слайді доцільно вміщувати не більше, ніж 12-15 строчок тексту.

Презентація виступу повинна містити:

- короткий теоретичний вступ (вказати хто займався досліджуваною проблемою і які підходи вироблені) (1-2 слайди);
- мета (1 слайд)
- методи та методики дослідження (1 слайд);
- опис результатів дослідження (3 слайди);
- висновки та рекомендації (1 слайд).

Рекомендуємо звернути увагу на типові помилки, які виникають під час підготовки :

- забагато матеріалу на слайді;
- забагато слайдів;
- дуже швидко йдуть слайди;
- малий шрифт;
- надмірне “декорування”;
- тло слайду (шаблон) зливається з текстом або надміру яскравий, відволікає увагу;
- невиправдане використання ефектів анімації;
- виступаючий говорить до екрану.

Здобувач вищої освіти готує тези виступу чи повний його текст, як правило, заздалегідь. Для захисту курсової роботи здобувачу вищої освіти надається 4-5 хвилин. Текст виступу включає:

- обґрунтування актуальності вибраної теми наукової роботи;
- визначення категоріального апарата дослідження;
- висвітлення найважливіших теоретичних і практичних проблем з теми роботи, визначення власної позиції щодо спірних питань;
- конкретні висновки, пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення соціальної та соціально-педагогічної роботи з клієнтами, поліпшення практики соціальної допомоги, подальших наукових досліджень з теми роботи тощо.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Критерії оцінювання курсової роботи з соціальної роботи

оцінка „відмінно” - курсова робота є бездоганною за змістом і оформленням; доповідь на захисті є логічною, змістовною, проголошена вільно і переконливо, зі знанням всіх аспектів теми; відповіді правильні;

робота повністю відповідає встановленим вимогам; відгуки та рецензії позитивні;

оцінка „добре”– тема роботи практично розкрита, але мають місце недоліки непринципового характеру: в теоретичній частині дещо поверхово проаналізовані літературні джерела; недостатньо використані інформаційні матеріали; є окремі зауваження рецензента, але в цілому відгук наукового керівника позитивний; доповідь логічна, викладена вільно, відповіді на запитання - правильні; робота оформлена згідно з вимогами;

оцінка „задовільно”– тема роботи в основному розкрита, але мають місце недоліки змістовного характеру: нечітко сформульована мета дослідження; суттєво обмежений аналіз наукової полеміки з означеної проблеми; в аналітичній частині є надлишок елементів описовості; добір інформаційних матеріалів (таблиці, схеми, графіки) не завжди обґрунтований; рекомендації і пропозиції завершального розділу обґрунтовано непереконливо; не всі відповіді на запитання правильні чи недостатньо повні; є зауваження щодо оформлення роботи;

оцінка „незадовільно”– сформульована мета дослідження не розкрита у роботі; відсутній логічний зв'язок між розділами; відсутній критичний огляд сучасних літературних джерел; аналіз зроблено поверхово, переважає описовість; відсутній докладний аналіз проблем соціального регулювання досліджуваних суспільних відносин; відсутні особисті висновки та пропозиції автора; робота не відповідає спеціальності „соціальна робота”; є суттєві недоліки в оформленні роботи; ілюстрації до захисту відсутні; доповідь прочитана за текстом, відповіді на запитання неточні і неповні.

Узагальнені критерії оцінювання за шкалою ESTC

Критерії оцінювання роботи	Рейтинговий бал за глобальною шкалою	Оцінка за шкалою ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
<ul style="list-style-type: none"> • Роботу виконано самостійно, зміст повністю відповідає назві, поставленій меті і завданням; • робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; • роботу захищено на «відмінно». 	90-100	A	відмінно
<ul style="list-style-type: none"> • Роботу виконано самостійно, зміст загалом відповідає назві, завдання виконані, мети досягнуто; • робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; • роботу захищено на «добре». 	82-89	B	добре
<ul style="list-style-type: none"> • Роботу виконано самостійно, зміст загалом відповідає назві, завдання у цілому виконані, мети досягнуто; • в оформленні роботи є незначні недоліки, зокрема мовні; • роботу захищено на «добре». 	75-81	C	

<ul style="list-style-type: none"> • Роботу виконано самостійно, але зміст розкрито недостатньо, завдання виконано частково, що позначалося на повноті досягнення мети; • недостатня кількість бібліографічних джерел; • в оформленні роботи є недоліки, мовні помилки; • роботу захищено на «задовільно». 	66-74	D	задовільно
<ul style="list-style-type: none"> • Роботу виконано в основному самостійно, але зміст розкрито недостатньо, завдання виконано не повністю, мети досягнуто лише частково; • недостатня кількість і застарілість бібліографічних джерел; • в оформленні роботи є недоліки, мовні помилки, істотні порушення вимог до наукового стилю; • роботу захищено на «задовільно». 	60-65	E	
<ul style="list-style-type: none"> • Роботу списано або зміст не розкрито, студент не вміє користуватися науковим апаратом; • недостатня кількість і застарілість бібліографічних джерел; • роботу виконано без дотримання формальних вимог, велика кількість мовних помилок; • роботу захищено на «незадовільно». 	0-59	F	незадовільно

Деталізовані критерії оцінювання

При оцінюванні захисту курсової роботи комісія бере до уваги такі фактори:

- якість курсової роботи в цілому (її творчий характер, вміння автора аналізувати теоретичний матеріал, обґрунтованість сформульованих практичних рекомендацій);
- самостійність у розробці проблеми;
- якість оформлення курсової роботи (стиль викладу, грамотність, бібліографія, ілюстративний матеріал);
- рівень виступу здобувача вищої освіти (чіткість у формулюванні актуальності, мети і завдань роботи, вміння зробити правильні висновки, культура мовлення);
- відгук керівника.

За результатами захисту курсової роботи виставляється оцінка відповідно до нижченаведених критеріїв.

Критерії оцінки курсової роботи	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS
<ul style="list-style-type: none"> • робота написана самостійно, зміст повністю відповідає назві, поставленій меті та завданням; • правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; • зроблено глибокий і всебічний аналіз наукових джерел; • авторські висновки зроблено на високому рівні узагальнення; • якісно виконано експериментальне дослідження; підготовлені практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали; • робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; • робота подана на кафедру вчасно; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку «відмінно» (А); • захист роботи відбувся на «відмінно». 	відмінно	А 100 балів
<ul style="list-style-type: none"> • робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута; • правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; • зроблено глибокий аналіз наукових джерел; • авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; • не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, але підготовлено необхідні практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали; • робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; • робота подана на кафедру вчасно; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку «добре» (В чи С); • захист роботи відбувся на «добре». 	добре	В 89 балів
<ul style="list-style-type: none"> • робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута; • правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; • зроблено глибокий аналіз наукових джерел; • авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; • в оформленні роботи є окремі недоліки, у тому числі мовні; • не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, практичні рекомендації / навчально-методичні 	добре	С 81 бал

<p>матеріали розроблені не в повному обсязі;</p> <ul style="list-style-type: none"> • робота подана на кафедру вчасно; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку «добре» (С); • захист роботи відбувся на «добре». 		
<ul style="list-style-type: none"> • робота написана самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не повністю, що позначилося на повноті досягнення мети; • аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; • авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; • експериментальна робота носить фрагментарний характер; представлені лише окремі практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали; • в оформленні роботи є недоліки; недостатня кількість бібліографічних джерел; є мовні помилки; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку «задовільно» (D чи E); • захист роботи відбувся на «задовільно». 	задовільно	D 74 бали
<ul style="list-style-type: none"> • робота написана в основному самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не повністю, що позначилося на повноті досягнення мети; • аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; застаріла і недостатня бібліографія; • авторські висновки зроблено на невисокому рівні узагальнення; • експериментальна робота носить фрагментарний характер; практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали відсутні або не відповідають змісту; • в оформленні роботи є недоліки; суттєві порушення мовного режиму; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку «задовільно» (E); • захист роботи відбувся на «задовільно». 	задовільно	E 65 балів
<ul style="list-style-type: none"> • робота списана або зміст не розкритий; здобувач вищої освіти не вміє користуватися науковим апаратом; • робота оформлена без дотримання вимог; велика кількість мовних помилок; • робота подана на кафедру після встановленого терміну; • науковий керівник оцінив роботу на оцінку 	незадовільно	F 0 балів

<p>«незадовільно» (FX);</p> <ul style="list-style-type: none"> • захист роботи відбувся на «незадовільно». 		
---	--	--

8. ТИПОВІ ПОМИЛКИ, ЯКІ ДОПУСКАЮТЬ ЗДОБУВАЧІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПРИ НАПИСАННІ ТА ОФОРМЛЕННІ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Рекомендуємо звернути увагу на типові помилки, що трапляються в написанні та оформленні курсової роботи з метою їх уникнення.

1. Зміст роботи не відповідає плану курсової роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.

2. Сформульовані розділи (підрозділи чи параграфи) не відображають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.

3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відображає специфіки об'єкта та предмета дослідження.

4. Автор не проявив самостійності, робота є компіляцією або навіть плагіатом.

5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової наукової літератури за останні 5-10 років з теми дослідження.

6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з означеної теми роботи має форму анотованого списку і не відображає рівня досліджуваності проблеми.

7. Не розкрито зміст та організацію особистого експериментального дослідження (його суть, тривалість, місце виконання кількість обстежуваних, їх характеристики), поверхово висвітлено стан практичної соціальної роботи.

8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження або висновки не відповідають поставленим завданням.

9. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких використано матеріал.

10. Бібліографічний опис джерел у списку посилань наведено довільно, без дотримання вимог державного стандарту.

11. Як ілюстративний матеріал використано таблиці, діаграми, схеми, запозичені не з першоджерел, а з підручника, навчального посібника, монографії або наукової статті.

12. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, робота виконана неохайно, з помилками.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок написання титульної сторінки курсової роботи

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Навчально-науковий інститут права і соціальних технологій
Факультет соціальних технологій оздоровлення та реабілітації
Кафедра соціальної роботи

ІВАНОВ ІВАН ІВАНОВИЧ КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: «_____-->>>»

на тему: «_____>>>»

Курс _____ Група _____

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент

Коленіченко Т.І.

Робота подана на кафедру

Робота допущена до захисту

Робота захищена з оцінкою

“___” _____ 20__ р.

_____ Науковий керівник

“___” _____ 20__ р.

“___” _____ 20__ р.

_____ Голова комісії

_____ Член комісії

Чернігів – 2021 р.

Додаток Б
Зразок змісту курсової роботи

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК У МОЛОДІ	7
1.1 Формування батьківських навичок у молоді як соціально-педагогічна проблема.....	7
1.2 Молодь як суб'єкт сімейного життя.....	18
1.3 Соціально-педагогічні умови формування батьківських навичок у молоді	25
Висновок до першого розділу.....	36
РОЗДІЛ II	
ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ НАВИЧОК У МОЛОДІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ	38
2.1. Аналіз вихідного рівня сформованості батьківських навичок у молоді.....	38
2.2. Методи та форми формування батьківських навичок при підготовці молоді до сімейного життя.....	56
2.3. Ефективність дії експериментальної програми «Підготовка молоді до батьківства».....	65
Висновок до другого розділу.....	73
ВИСНОВКИ	74
ДОДАТКИ	75
СПИСОК ПОСИЛАНЬ	82

Додаток В

Зразок написання вступу до курсової роботи

Тема курсової роботи

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Актуальність і доцільність дослідження. Важливою соціально-психологічною проблемою сьогодення є процес старіння людської популяції, який значною мірою залежить від рівня суспільно-економічного розвитку держави. Дані демографічного прогнозу свідчать про постійне зростання кількості осіб похилого віку в загальній структурі населення нашої держави. Сьогодні кожний п'ятий житель України досяг 60-річного віку. Число людей 65 років і старших, котрі у 1994 році складали 14%, у 2025 році збільшиться до 21%.

Гостро постає питання дослідження не лише медичних, соціальних, але і психологічних аспектів проблеми похилого віку. На початку 80-х років ХХ століття питання старіння та довголіття стало предметом спеціального розгляду міжнародних організацій і агентств ООН. У нашій державі функціонує міжгалузева комплексна програма „Здоров'я нації” (напрямок VI – „Здоров'я нації в старості”) на 2002 – 2011 рр., затверджена постановою Кабінету міністрів України від 10 січня 2002 р., № 14, розробляється законодавство, основним пріоритетом якого є соціальний захист пенсіонерів, що зумовлює зацікавленість науковців проблемами старості та довголіття.

Проблеми особистісного розвитку в період похилого віку і старості досліджували Б.Г.Ананьєв, І.Г.Беленька, К.Вишневська-Рошковська, Є.І.Головаха, І.В.Давидовський, Е.Еріксон, О.В.Краснова, О.О.Кронік, О.Г.Лідерс, К.Росяк, Р.С.Яцемірська, К.Юнг. Зокрема, Н.В.Андрєєв, С.Є.Піняєва розглядали питання особистісного і професійного розвитку у період зрілості. Проблеми особистісних змін у старості, а також особливості життєвого шляху людей похилого віку проаналізовано у роботах Н.А.Логінової, Г.Томе. У працях Л.В.Бороздіної та О.М.Молчанової основна увага приділялась дослідженню самооцінки у похилому віці. Є.І.Холостова, Н.П.Щукіна розглядають питання соціально-психологічної допомоги у період пізнього віку.

Вагомий внесок у розвиток сучасної геронтології та геронтопсихології належить українським науковцям, які провели комплексне дослідження проблем старості, питань довголіття та психологічного вітаукту, біологічних, соціальних, психологічних чинників старіння. Відомі здобутки наукових шкіл О.О.Богомольця, І.І.Мечнікова, В.В.Фролькіса, які пізніше активно розвивалися російськими геронтологами. Психологічні особливості осіб похилого віку у контексті проблеми життєвого шляху та періодизації психічного розвитку особистості досліджували О.І.Кульчицька, В.Ф.Моргун, Т.М.Титаренко. Основні механізми старіння, серед них і психологічні, розглядали Ж.А.Медведев, В.В.Безруков, Г.М.Бутенко, Н.В.Паніна, а медико-психологічні питання пізнього віку – У.Риспаєв, О.К.Кульчицький та інші вчені.

Особливе місце у віковій психології та геронтопсихології займає проблема розвитку ціннісної сфери особи у похилому віці, адже ціннісні орієнтації, як зазначав ще В. Франкл, є стрижнем особистості, а ціннісно-сміслова сфера – її базовою підструктурою. Як складові індивідуального досвіду людини, ціннісні орієнтації у пізньому віці або набувають особистісного значення і виступають як опора життєдіяльності, або утруднюють адаптацію до нових соціальних умов.

Знання особливостей сфери ціннісних орієнтацій осіб похилого віку може сприяти визначенню шляхів надання їй соціально-психологічної допомоги у подоланні стресів та фрустрацій особистості, її дезадаптації до нових соціальних умов, задоволенню її потреби у самовираженні тощо, сприятиме подальшому особистісному розвитку особи, її довголіттю.

Нинішня актуальність проблеми ціннісних орієнтацій у похилому віці зумовлює необхідність розробки більш конструктивного підходу до її розв'язання і створення на цій основі науково обґрунтованої програми допомоги особам похилого віку. Все це обумовило вибір теми курсової роботи “Психологічні особливості ціннісних орієнтацій осіб похилого віку”.

Мета дослідження – вивчення психологічних особливостей ціннісних орієнтацій осіб похилого віку і вдосконалення на цій основі соціально-керуючого супроводу їх життєдіяльності.

Відповідно мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психологічних особливостей особистості людей похилого віку та базової її підструктури – ціннісної сфери.
2. Експериментально вивчити психологічну структуру та чинники становлення ціннісних орієнтацій осіб похилого віку.
3. З'ясувати типологію людей похилого віку на основі визначення особливостей їх ціннісно-сміслової сфери.
4. Розробити та експериментально перевірити програму соціально-психологічної допомоги особам похилого віку в умовах геріатричного будинку-інтернату.

Об'єкт дослідження – ціннісні орієнтації осіб похилого віку як вікові новоутворення особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості і детермінанти генезису ціннісних орієнтацій осіб похилого віку.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять засади гуманістичної психології (А.Маслоу, К.Роджерс, В.Франкл), положення епігенетичної концепції психосоціального розвитку (Е.Еріксон), концептуальні положення щодо розвитку та формування особистості (Г.О.Балл, І.Д.Бех, Б.С.Братусь, І.С.Булах, Л.С.Виготський, Є.І.Головаха, Д.Б.Ельконін, Г.С.Костюк, Д.Ф.Крюкова, О.М.Леонтьєв, С.Д.Максименко, І.П.Маноха, Е.О.Помиткін, В.В.Рибалка), науково-психологічні уявлення про сутність та закономірності розвитку осіб похилого віку (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, К.Вишневська-Рошковська, М.С.Смульсон, І.В.Давидовський, О.О.Богомолець, О.В.Краснова, О.Г.Лідерс, Н.В.Паніна, В.В.Фролькіс, М.В.Єрмолаєва), концептуальні підходи у дослідженні ціннісно-сміслової сфери особистості (Д.О.Леонтьєв, З.С.Карпенко, Д.М.Узнадзе, В.А.Ядов), сукупність положень особистісно орієнтованого підходу до організації і проведення психологічних досліджень (І.Д.Бех, Н.І.Литвинова, О.М.Отич, Є.В.Єгорова, К.К.Платонов, В.В.Синявський), методологічні засади надання психологічної допомоги у практичній психології (О.Ф.Бондаренко, В.Г.Панок, Н.Ю.Максимова, В.Ф.Моргун, Н.А.Побірченко, Т.С.Яценко), концепції життєвого шляху особистості (Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелева), ідеї теорії селективної оптимізації життєдіяльності осіб похилого віку з компенсацією соціальних амортизаторів та соціоемоційної теорії селективності (Ф.Ланг, Н.П.Щукіна, Е.І.Холостова).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс методів, які зумовлені об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Серед *теоретичних методів* – аналіз, систематизація та узагальнення наукової психологічної літератури; *емпіричних* – констатуючий експеримент, психодіагностичні методи, цілеспрямоване спостереження, бесіда; *формуючих* – психолого-педагогічний експеримент, психологічний тренінг, метод дискусійного обговорення проблем, рефлексивні методи. Для статистичної обробки даних використовувалися методи математичної статистики: кореляційний аналіз, елементи клайк-аналізу, t-критерій Стьюдента.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося з особами похилого віку 55–65 років, що вийшли на пенсію і не займаються професійною діяльністю, проживають у родинах у м.Тернополі та Тернопільській області та перебувають у Петриківському обласному комунальному геріатричному будинку-

інтернаті Тернопільської області. Усього в дослідженні взяло участь 285 осіб, з них 50 – у формуючому експерименті.

Структура курсової роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (120 робіт, з них 10 – іноземною мовою), методичний апарат дослідження подано у 6 додатках на 17 сторінках. Робота містить 11 таблиць та 7 рисунків на 13 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 120 сторінок, основна її частина займає 80 сторінок.

Додаток Д

Зразок написання висновків до розділів

Висновки до першого розділу

Проблеми психологічної характеристики особистості осіб похилого віку надзвичайно актуальні, кількість досліджень з цієї проблематики обмежена, розробка проблеми здійснювалася в основному за часів радянського періоду (фундаментальні дослідження Б. Г. Ананьєва, І. С. Кона та ін.), сьогодні ж більшість психологічних досліджень з проблем старості здійснюються у країнах близького зарубіжжя або за кордоном.

У курсовій роботі використано періодизацію, розроблену Н. С. Пряжниковим, О. В. Хухласвою, яка базується на соціально-психологічному критерії, а не на хронологічному; термін “похилий вік”, “пенсіонер” використовується для означення вікового періоду від 55 до 65 років у жінок і від 60 до 65 років у чоловіків. Похилий вік розглядається як перехідний період, кризовий, пов’язаний з адаптацією до пенсії, як стадія переходу від зрілості до власне старості.

1. Проаналізувавши праці Б. Г. Ананьєва, Н. А. Логінової, Ш. Бюллер, К. Вишневської–Рошковської, М. В. Єрмолаєвої та інших учених, визначено, що особистісне становлення у період похилого віку може проходити двома основними шляхами. Це або виявлення у себе нових можливостей і з їх допомогою компенсація усіх недоліків старості, що тісно пов’язане з продовженням професійної діяльності і задоволенням потреби у спілкуванні, самореалізацією, як формуванням почуття его-інтеграції; або замкнутість на своєму внутрішньому світі, незадоволеність як собою, так і оточуючими, що пов’язано з незадоволенням вище названих потреб, а також особливостями попереднього життя (негативним вирішенням психосоціальних конфліктів на попередніх етапах особистісного становлення, якщо звертатись до теорії особистості Е. Еріксона). З припиненням професійної діяльності, людина зіштовхується з необхідністю вибору між соціальним (стратегія збереження себе як особистості) та індивідуальним (стратегія збереження себе як індивіда) життям. Ці дві стратегії співвідносяться з двома основними типами старіння. М. В. Єрмолаєва вважає, що саме момент вибору визначає структуру подальшої адаптації в похилому віці та старості і відповідно структуру емоційних переживань у цьому віці. Порівняння емоційних переживань осіб даного вікового періоду, яким притаманні альтернативні стратегії адаптації до старості, показує, що стратегія збереження себе як індивіда веде до збереження емоційних ресурсів, стратегія збереження себе як особистості передбачає відносно більші можливості їх витрати, що є позитивним.

2. Проаналізувавши праці провідних закордонних геронтологів визначено, що соціальне оточення впливає на вікові зміни мотивації та емоцій. Обмежена перспектива майбутнього часу пов'язана зі збільшенням мотивації до емоційно значущих контактів, інтровертованість та звуження світогляду пенсіонера. Навпаки, коли індивіди визначають часову перспективу як експансивну, вони віддають перевагу інструментальним цілям (Л. Карстенсен, Ф. Ланг), що можна порівняти із вибором стратегії “збереження себе як особистості”. Регуляція соціальних відносин впливає на покращення почуття суб'єктивного благополуччя у пізньому віці (М. Бальтес, Л. Карстенсен, Ф. Ланг).

3. Визначено, що ціннісні орієнтації відображають ставлення людини до соціальної дійсності, визначаючи, таким чином, широку мотивацію її поведінки. Онтологічною одиницею аксіопсихіки є “міждисциплінарне поняття “цінність” та його психологічний еквівалент – “смысл”. Отже, об'єктом експериментального вивчення стануть ціннісні орієнтації осіб похилого віку, які зважаючи на обґрунтування В.А. Ядова та Д. О. Леонтєва, розуміємо як спрямованість на певні цінності у конкретній ситуації.

4. Визначено, що міра збереженості ціннісно-сислової сфери виступає психологічним критерієм, основою для нормального протікання процесу старіння. В. В. Болтенко, досліджуючи генезис ціннісних орієнтацій в умовах будинків інтернатів визначив, що у процесі старіння відбувається звуження системи цінностей за рахунок актуалізації і поступового відмирання набутих соціальних якостей. Дослідники вікових аспектів усвідомлення і переживання смислу життя вказують на важливість самого факту і результатів цього усвідомлення для формування задоволеності життям на пізніх етапах онтогенезу. У роботах Л. В. Бороздіної, О. М. Молчанової, Е. А. Куруленко, відзначено, що для осіб похилого віку найважливішими є цінності професійної реалізованості, спілкування та корисності для оточуючих. М. В. Єрмолаєва, Н. С. Пряжніков вважають, що головною ціннісною орієнтацією старіючої людини має бути “творчість”, що забезпечує у похилому віці внутрішню інтегрованість, необхідні соціальні зв'язки, відволікає від нав'язливих думок про здоров'я, укріплює почуття власної гідності.

5. Вважаємо, що основою для особистісного розвитку у період похилого віку та старості є формування мети особистісного утворення – життєвого увічнення як форми соціально-ціннісної персоналізації у наступних поколіннях, яке співвідносимо з еґо-інтеграцією та задоволеністю життям у цілому.

6. Загалом, аналіз наукових праць, як вітчизняних так і зарубіжних учених свідчить, що досліджень, присвячених особливостям ціннісних орієнтацій у похилому віці ще дуже мало. Хоча ця проблема є актуальною, оскільки ціннісні орієнтації виступають важливою складовою соціальної поведінки, дають можливість прогнозувати особистісний

розвиток людини; базуючись на знаннях про структуру цінностей у похилому віці можна розробляти адекватні програми консультативної та соціальної допомоги.

У подальшому дослідженні необхідно здійснити розробку методичних підходів до експериментального вивчення особливостей ціннісних орієнтацій осіб похилого віку, визначити шляхи та методи їх діагностики, апробувати психодіагностичний інструментарій, спрямований на виявлення генезису ціннісних орієнтацій осіб зазначеної вікової категорії.

Додаток Д.1

Зразок написання висновків до всієї роботи

У курсовій роботі наведено теоретичне узагальнення наукових здобутків у галузях геронтологічної науки, зокрема психології похилого віку та старості. Розроблено новий підхід до програми соціально-психологічної допомоги особам похилого віку, який ґрунтується на ретельному вивченні психологічних особливостей їх ціннісних орієнтацій, визначенні основних напрямків врахування ціннісно-сислової сфери при розробці програм соціально-психологічної допомоги, спрямованих на її гармонізацію, корекцію самооцінки, самоставлення, тривожності та інтегрального ціннісного показника “задоволеність життям”, який визначає формування почуття “его-інтеграції” та подолання основних проявів “кризи пенсійного віку”. Апробовано та доведено ефективність нового підходу до формування ціннісно-сислової сфери осіб похилого віку, в основу якого покладено тренінгову роботу з ними, доречність якої раніше заперечувалася.

1. Аналіз наукових даних переконливо свідчить про те, що процес особистісного розвитку у період зрілості і похилого віку не припиняється. Важливу роль у цьому відіграють цінності соціальної активності, суспільно-корисної, творчої, професійної діяльності, прагнення до самореалізації та самоздійснення, передачі особистісного потенціалу, смисло-ціннісних життєвих надбань у індивідуальний досвід наступних поколінь, задоволення потреби у спілкуванні. Визначено, що „криза пенсійного віку” пов’язана зі звуженням сфери ціннісних орієнтацій за рахунок відмирання набутих соціальних якостей та неможливістю задоволення потреби у професійній діяльності.

2. У ході проведення констатуючого експерименту із застосуванням комплексу психодіагностичних методів визначено структуру, психологічні особливості та чинники становлення ціннісних орієнтацій осіб похилого віку:

- провідною ціннісною орієнтацією осіб похилого віку є “гармонійне життя” як прагнення до збереження рівноваги, врівноваженості в основних сферах життєдіяльності, передачі особистісного життєвого досвіду, майстерності нащадкам. Пріоритетними для сучасних пенсіонерів є етичні ціннісні орієнтації, зокрема, “чесність” і “вихованість”, ціннісні орієнтації міжособистісного спілкування. Визначено, що у структурі термінальних ціннісних орієнтацій осіб похилого віку переважають ті, які спрямовані на задоволення “нижчих” вітальних потреб самообслуговування. „Розваги” ж витіснено на периферію ціннісної сфери пенсіонерів. Критичними, на межі витіснення є ціннісні орієнтації „творчість” і „краса природи та мистецтва”, які належать до категорії духовних цінностей і забезпечують ефективний перебіг процесу старіння. Переважно витісненими на периферію є індивідуальні ціннісні орієнтації, а також ціннісні орієнтації, що

спрямовані на самоствердження та професійну самореалізацію. Останнє певною мірою унеможлиблює формування почуття “его-інтеграції”, а отже і позитивну лінію старіння, що зрештою може призвести до скорочення тривалості життя;

- структура ціннісних орієнтацій осіб похилого віку характеризується внутрішньою сталістю та інтегрованістю. Факторами формування системи ціннісних орієнтацій пенсіонерів є соціальні чинники, згодом – особистісні, що переважно виступають детермінантами наявної системи ціннісних орієнтацій. Проте соціальні умови похилого віку, такі як соціальна ситуація розвитку, пов’язана з припиненням професійної діяльності, або ж умови проживання у будинку-інтернаті, моделюють ієрархічні взаємозалежності усередині сформованої системи ціннісних орієнтацій;

- визначено, що для періоду похилого віку характерні суперечності між мотиваційною стороною діяльності (яку представлено важливістю ціннісних орієнтацій) та операційною (на яку вказує їх доступність), що, згідно теорії психічного розвитку Д.Б.Ельконіна, призводить до виникнення особистісної кризи. Таким чином, знайдено пояснення виникнення “кризи пенсійного віку”, що безпосередньо пов’язана з припиненням професійної діяльності.

3. Виділено три типи особистості осіб похилого віку у перші роки після виходу на пенсію, які співвідносяться з двома основними стратегіями старіння. Одну лінію розвитку представляє песимістичний тип, представники якого відзначаються пасивною стратегією адаптації до старіння, що веде до поглиблення „кризи пенсійного віку”, цих осіб характеризує високий рівень дезінтеграції мотиваційно-особистісної сфери, фрустрованість пріоритетних ціннісних орієнтацій та потреб, незадоволеність собою та оточенням, низькі рівні самооцінки, локус-контролю та осмисленості життя, висока тривожність – усе це утруднює, гальмує подальший розвиток особистості та свідчить про необхідність розробки програми соціально-психологічної допомоги, яка б враховувала особливості ціннісної сфери людей похилого віку.

Прогресивну лінію розвитку представляють оптимістичний та гармонійно-реалістичний особистісні типи. Представники цих типів характеризуються високими та середніми рівнями осмисленості життя, сприймання часової перспективи зорієнтоване на майбутнє, позитивним локусом контролю, гармонійністю мотиваційно-особистісної сфери як відсутністю розходжень між бажаним та дійсним, пріоритетом таких ціннісних орієнтацій: „активне діяльне життя”, „творчість”, „пізнання”, „широта поглядів”, „відстоювання своєї думки”. Усе це веде до їх високої поінформованості, вказує на включеність до різних сфер життєдіяльності, розвиток вольових якостей, вищі рівні

самооцінки, що сприяє формуванню его-інтеграції, свідчить про вирішення „кризи пенсійного віку” та сприяє задоволеності життям на наступних вікових етапах.

4. Розроблено програму соціально-психологічної допомоги особам похилого віку на основі тренінгу гармонізації життєвих цінностей, спрямованого перш за все на представників песимістичного типу, що базується на таких положеннях:

- корекцію ціннісно-сислової сфери осіб похилого віку варто здійснювати на основі концепції селективної оптимізації життєдіяльності з компенсацією соціальних амортизаторів у групах взаємодопомоги. Важливим є втілення стратегій соціального увічнення та персоналізації осіб похилого віку у наступних поколіннях. Зміст цих методів розкривається через аналіз інформаційного (підвищення важливості цінності “пізнання”, проведення просвітницьких заходів, діагностичного обстеження тощо), особистісного (корекція самоствалення, самооцінки та тривожності, цінності “задоволеності життям”) та екзистенційного компонента, спрямованого на підвищення важливості тих ціннісних орієнтацій, міра доступності яких висока, зокрема: “краса природи та мистецтва”, “творчість”, а також знаходження компенсаторних можливостей у самій людині для підвищення доступності “активного життя”, через реалізацію та оптимізацію вище перелічених ціннісних орієнтацій;

- результатами тренінгової роботи стали прогнозовані зміни у структурі ціннісних орієнтацій осіб похилого віку, а саме підвищення рангів цінностей “активне життя”, “пізнання”, “розвиток”, “продуктивне життя”, зниження – “матеріально забезпечене життя”, підвищилися показники самооцінки та задоволеності життям, понизився рівень особистісної та ситуативної тривожності, що дозволяє наголосити на позитивних змінах, зниженні коефіцієнта дезінтеграції мотиваційно-особистісної сфери, зростанні рівня самоствалення, що сприяє подоланню “кризи пенсійного віку”, веде до формування метаособистісного утворення – усвідомлення стратегій увічнення і соціально-ціннісної персоналізації, его-інтеграції, забезпечує подальший особистісний розвиток.

Отримані дані не вичерпують всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальші дослідження у напрямку вивчення психологічних особливостей ціннісних орієнтацій осіб похилого віку вбачаємо в аналізі їх поведінкового та емоційного компонентів, визначенні динаміки змін ціннісно-сислової сфери у період старості; розробці та втіленні комплексної програми соціально-психологічної допомоги особам похилого віку.

Додаток Е

Зразок технічного оформлення сторінки курсової роботи

20 мм

↑↓

РОЗДІЛ І
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ
ЛЮДЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ

1.1. Питання надання соціальної допомоги людям похилого віку
сучасній теорії і практиці

Розглядаючи питання надання соціальної допомоги людям похилого віку в Україні, слід зазначити, що.....

...

...

←→ ... ←→

35–30 мм ... 10–15мм

...

...

...

...

...

...

Отже, реалізація соціальної допомоги в умовах ринкової економіки ...

20 мм

↑↓

The diagram illustrates the technical formatting of a page from a course paper. It shows a rectangular page with a 20 mm margin at the top and bottom. The main text is centered. The title is in bold, uppercase letters. The section number is also in bold, uppercase letters. The text is followed by a paragraph and several lines of ellipses. The diagram also shows horizontal margins of 35-30 mm on the left and 10-15 mm on the right. A double-headed arrow is shown at the top and bottom of the page, indicating the margin width.

Додаток 3

Зразок оформлення списку використаних джерел

З ПРИКЛАДОМ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ОПИСУ У СПИСКУ ДЖЕРЕЛ,
ЯКИЙ НАВОДЯТЬ У НАУКОВИХ РОБОТАХ МОЖНА ОЗНАЙОМИТИСЬ
ПЕРЕЙШОВШИ ЗА ПОСИЛАННЯМ

<http://lib.pu.if.ua/files/bibopus1.pdf>